

В.І. Школярєнко (Суми)

УДК 811.112.2'07

**Формування фразеологічної системи
давньоверхньонімецької мови**

Постановка проблеми. Варто зазначити, що аналіз мовного матеріалу давньоверхньонімецького (двн.) періоду не може претендувати на вичерпну повноту. Це пов'язується з тим, що збереглася порівняно невелика кількість пам'яток; деякі зустрічаються у вторинних записах; здебільшого письмові тексти є перекладами або обробками латинських оригіналів і, як можна припустити, у них досить сильний вплив латини; можливим є одиничне вживання дієслівного словосполучення, що не дозволяє з повною вірогідністю судити про його стійкість. Однак виявлений досить значний обсяг одиниць, причому розмаїтість словосполучень і системний характер утворення моделей дозволяють вважати отримані дані достатніми для того, щоб на основі аналізу простежити шляхи й особливості розвитку усталених словосполучень (УС) на ранньому етапі формування німецької мови.

Аналіз актуальних досліджень. Безсумнівним є те, що німецька мова розвивалася під певним впливом латинської мови. У пам'ятках двн. періоду, представлених перекладами з латинської мови, зустрічається багато запозиченої лексики. У

мові літератури двн. періоду, твори якої носять в основному церковний характер, відчувається залежність від латинського оригіналу. Проте не всі автори, які займалися перекладами або переробками латинських текстів, сліпо копіюють оригінал; Ноткер і Отфрид, зокрема, зберігають значну мовну свободу й використовують ресурси рідної мови. М.М. Гухман, яка займалася проблемою розвитку німецьких літературних мов донаціонального періоду, пише про те, що німецька літературна мова, представлена переважно перекладними творами, розвивалася за тією ж моделлю, що й готська письмово-літературна мова [Гухман 1976: 19].

Мета статті – встановлення шляхів і особливостей розвитку УС двн. мови.

Виклад основного матеріалу. Усього в текстах і словниках двн. періоду вдалося виявити 867 УС, до яких входять 330 (38%) ідіоматичних та 537 (62%) неідіоматичних словосполучень. Серед них найбільшою кількістю представлено усталені дієслівні словосполучення (520 – 59%). Нами зафіксовано 204 номінативних УС і 143 парних УС.

На нашу думку, кількісна перевага дієслівних УС – характерна риса германських мов. Певний вплив латинської мови спостерігається в динаміці поширення й використання подібних висловлювань. Можна припустити, що відбувався паралельний розвиток цих одиниць, оскільки (і з цим варто погодитися) вплив однієї мови на граматичний лад іншої, особливо вплив літературний, через переклади, можливий

лише тоді, коли граматична система підготовлена до змін, коли інновації обумовлені зсередини. Аналогічні міркування висловлює В.М. Ярцева. Вона пише: „Закріпитися в мові, яка запозичує, може тільки та запозичена конструкція, що певною мірою відповідає загальній лінії розвитку цієї мови й легко входить у систему її граматичного ладу [Ярцева 1969: 72]”.

Подібне твердження зустрічається й у В.С. Шведової. Дослідниця вважає, що утворення „дієслово + іменник” розвивалися паралельно в англійській і французькій мовах [Шведова 1978: 23]. На її думку, актуалізація іншомовних засобів спирається на наявність аналогічних споконвічних конструкцій [Шведова 1978: 23]. Як приклад В.С. Шведова згадує „Беовульф”: вільний від латинського впливу, він має аналітичні конструкції [Шведова 1978: 22]. За переконанням В.Г. Гака, конструкція „дієслово + іменник” є універсальною, тому що зустрічається в мовах різних типів [Гак 1976: 88]. Учений також звертає увагу на важливу роль подібних сполучень (у В.Г. Гака – аналітичних структур), а їхнє використання, вважає однією з типологічних характеристик мови [Гак 1965: 133].

Як уже зазначалося, вивчення найдавніших етапів розвитку німецької мови ускладнюється недостатньою кількістю писемних пам'яток і насамперед оригінальних. Однак, як показав аналіз літератури давнього періоду, збережені тексти дозволяють зробити деякі висновки про розвиток дієслівних словосполучень. Результати

дослідження свідчать про те, що дієслівні УС представлені як у текстах оригінальної літератури, так і в перекладних пам'ятках.

В оригінальних текстах („Пісня про Гільдебранда”, „Муспіллі”, „Пісня про Людвіга”) виявлено невелику кількість (9) стійких дієслівних словосполучень: *stuol geban*, *huldi geban*, *urlub neman*, *reht habēn*, *giuualt habēn*, *in ruovu haben*, *hus giuinnan*, *ze demo suonu queman*, *za wīze faran*. У пам'ятках, які виникли в результаті оброблення або перекладу латинського матеріалу (звід євангелій Татіана, твори Ноткера, віршований переклад Отфрида), знаходимо значно більше дієслівних УС, що дозволяє припустити, що досліджувані конструкції були широко представлені у двн. період. Як нам видається, це пов'язано й зі специфікою пам'яток, тобто тим, що вони були, як зазначалося вище, перекладом або обробленням латинських релігійних текстів й, імовірно, перекладачі якимось чином залежали від оригіналу.

Так, вибірковий аналіз дієслівних словосполучень, представлених у „Словнику до творів Ноткера”, дав змогу виявити кальки з латинської мови, наприклад: *ze niehte bringen* – *an nihilun deducere*; *ze demo tode bringen* – *deträhere in mortum* [Sehrt 1962: 21]. Кальки зустрічаються також у складі УС, які можна віднести до словосполучень фразеологічного типу. Зокрема, відповідно до словника під кер. Е. Карг-Гастерштедта і Т. Фрінгса, словосполучення

iouuht habên „Gewalt haben über” та *in (h)reve habên* „schwanger sein” мають латинське джерело й відтворені за латинським зразком [Althochdeutsches Wörterbuch 1971: 563].

Однак можна говорити й про випадки, коли перекладачі не завжди додержувалися латинських зразків. Фрагмент, наведений із двн. словника під кер. Е. Карг-Гастерштедта і Т. Фрінгса, свідчить про те, що в більшості випадків за допомогою аналітичної конструкції „*antuurti geban*”, яка є за Г. Бургером калькою з латини, [Burger 1977: 8] перекладалося латинське дієслово. Пор.:

- *er gab in thes mit thulti suazaz antuurti* (vgl. *respondit*, Joh.8,54); *uuanda er (Christus) uuirt hier gefraget, unde er gibe hier antuurti* (vgl. *sed propheticæ interrogationi respondit dominus*, Cass); *thero bischofiherti gab imo antuurti* (vgl. *respondit pontifices*, Joh. 18,7) [Althochdeutsches Wörterbuch 1971: 160].

Г. Герінгер звертає увагу на велику кількість дієслівних словосполучень з іменником „*ende*”, що не завжди мають латинські відповідники (*an ende bringen* – „*perdrucere in finem*”; *in ende bringen* – „*consummare*”, *in ende sezzan, ende tuon* – „*finere, agere*”) [Heringer 1968: 120]. Деякі перекладачі, серед яких Отфрид, використовують у своїх роботах усталені дієслівні словосполучення („*Funktionsverbgefüge*”), а не синонімічне дієслово. Усе сказане вище може свідчити про те, що подібні структури були характерними для німецької мови в найдавніший період її розвитку.

Дієслівні УС зустрічаються, як уже зазначалося, в інших германських мовах на ранніх етапах їхнього формування (давньоісландській, давньоанглійській). Доказом того, що вони властиві готській мові, слугує, наприклад, переклад фрагмента грецького тексту Біблії (від Матвія, розд. 8, реч. 32). У готському перекладі знаходимо: *jah qar in: gaggip! ip eis usgaggandans galipun in hairda sweine; jah sai, run gawaurhtedun sis alla so hairda and driuson in marein, jah gadaupnodedun in watnam* [Чемоданов 1953: 173] (*run gawaurhtedun* – „зробили пробіг”).

Зіставлення двох текстів показує, що грецькому дієслову відповідає в готському тексті аналітична конструкція. Отже, незважаючи на те, що в деяких випадках засвідчено певний вплив латини, чого у двн. період важко було уникнути, калькування відіграло, як нам здається, другорядну роль. Результати аналізу окремих пам'яток показують, що вживання дієслівних УС характерне для всіх текстів. У творах Ноткера вдалося знайти 185 словосполучень, Отфрида – 165 УС, Татіана – 98 УС.

Очевидним є той факт, що у формуванні дієслівних УС у пам'ятках беруть участь переважно ті самі дієслова. Наведена нижче таблиця наочно це демонструє.

Ноткер –	<i>tuon, habēn, bringen, queman, werdan</i>
Татіан –	<i>habēn, tuon, geban</i>
Отфрид –	<i>tuon, habēn, geban, (gi)gangan, queman</i>

Деякі дієслова, а саме *tuon* і *haben*, виявляють найбільшу активність, порівн.:

Ноткер – (83)	<i>tuon</i>	<i>habēn</i> (23)
Отфрид – (41)	<i>tuon</i>	<i>habēn</i> (23)
Татіан – (25)	<i>tuon</i>	<i>habēn</i> (30)

Вони становлять у текстах Отфрида 38,8%, Ноткера – 44,3%, Татіана – 56,1% усіх виявлених усталених словосполучень.

У більшості випадків досліджувані утворення мають нейтральне стилістичне забарвлення. Підставою для такого припущення є те, що подані словосполучення фіксуються в пам'ятках різних жанрів (оригінальні тексти: *urloup neman, reht habēn, hus giwinnan*; перекладні: *danc habēn, in forhtun chomen, ze demo tode bringen; in riwa gigangan, teil habēn, bita tuon; touba tuon, suorgun habēn, reda geban*).

Дехто з перекладачів (Отфрид і особливо Ноткер) намагалися використовувати у своїх роботах елементи народної мови. Наприклад, в Отфрида зустрічається стійке словосполучення *dia hant furi tuon* „(die schutzende) Hand vor (etw.) halten” [Eggers 1986: 236]. Приводом для такої характеристики послужило, на нашу думку, використання конкретного образу (рука, що заслоняє, як захист). Зустрічаються УС, які відрізняються експресивністю (*ze tode*

trīban, jamar givahan, in muat werfan та ін.). Це відбувається за рахунок різних переосмислень (метафоричного й метонімічного) УС або дієслівного компонента.

УС можуть мати загальнотекстову значущість, служити засобом розкриття теми, ідеї тексту. Так, Ноткер використовує словосполучення *seگان geban, ze giloubo kweman / bringan, prediga tuon, gibet frummen, in sunta fallan*; Отфрид – *in gilouba gigangan, in himil gangan, gilouba habēn, wīha geban*; Татіан – *gibet tuon, in kostunga fallan, in himil bringan, bibot haltan*. Як бачимо, тематично ці УС пов'язані з релігійною сферою, християнською мораллю.

З функцією вираження ідеї тексту пов'язане й досягнення особливої експресивності, яка виникає в результаті повторення УС або компонентів УС. У Татіана можна зустріти повторення того самого словосполучення: *leitta inan in sines staluuirtes hus inti habeta sīn suuorgun. Anderes tages brāhta zuuene pheninga, gab ... inti quad: habe sīn suorgun* [Notker 1933: 184].

Отфрид, формально повторюючи переважно іменний компонент дієслівних УС, вносить у нього лексичну розмаїтість: *Thar stuantun tho ginuage inti habetun nan zi huahe, zi bismere harto mit iro selben warto* [Notker 1933: 248]. Цим, на наш погляд, досягається значна експресивність висловлювання. Виразність досягається вживанням у складі УС двох іменників (*scama unde forhtun geban, hus unde hof*

geban) або використанням означень (*zi ēuuigemo libe faran, in thaz ēuuīga fiur faran*).

Висновки та перспективи подальшого розвитку проблеми. Фразеологія, поза всяким сумнівом, існувала ще в дописемний період. На стадії письмової фіксації мови, починаючи з перших пам'яток давньоверхньонімецького періоду, відзначається розвинена система УС ідіоматичного й неідіоматичного типу. Ідіоматика представлена у відносно малому обсязі. Окремі класи фразеологізмів розвиваються з різним ступенем інтенсивності. Так, дієслівно-іменні УС неідіоматичного типу особливо різноманітні в структурному й семантичному відношенні вже у двн. мові.

Проведене дослідження відкриває нові перспективи вивчення фразеологічних одиниць як у синхронії на більш ранніх етапах, так і в діахронії німецької мови. Цей досвід може бути використаний під час аналізу текстів різної тематики, різних жанрів, а також різних епох. Студіювання способів вербалізації як універсальних (позачасових), так і історично зумовлених понять будь-якої культури у комплексних знаках доцільно проводити на основі текстового матеріалу відповідних періодів і вивчати розвиток системи комплексних знаків, зокрема і їхні семантичні трансформації, у зв'язку зі зміною культурного фону.

Література

1. **Гухман 1976** – Гухман М. М. К типологии германских языков донационального периода / М. М. Гухман // Типология германских языков. – М., 1976. – С. 5-29.
2. **Ярцева 1969** – Ярцева В. Н. Развитие национального литературного языка / Ярцева В. Н. – М. : Наука, 1969. – 284 с.
3. **Шведова 1978** – Шведова В. С. Пути грамматизации описательной конструкции типа „глагол + существительное” в английском языке : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 „Германские языки” / В. С. Шведова. – М., 1978. – 25 с.
4. **Гак 1976** – Гак В. Г. Номинализация сказуемого и устранение субъекта / В. Г. Гак // Синтаксис и стилистика. – М., 1976. – С. 85-102.
5. **Гак 1965** – Гак В. Г. Десемантизация языкового знака в аналитических структурах синтаксиса / В. Г. Гак // Аналитические конструкции в языках различных типов. – М., Л. : Наука, 1965. – С. 129-142.
6. **Sehrt 1962** – Sehrt E. H. Notker-Glossar : Ein Altdeutsch – Lateinisch – Neuhochdeutsches Wörterbuch zu Notkers des Deutschen Schriften / Sehrt E. H. – Tübingen : Max Niemeyer Verlag, 1962. – 343 S.
7. **Althochdeutsches Wörterbuch 1977** – Althochdeutsches Wörterbuch 1977: [4 Bde] / [hrgs. von Elisabeth Karg-Gasterstedt u. Theodor Frings]. – Berlin : Akademie Verlag, 1971-1985.
8. **Burger 1977** – Burger H. Probleme einer historischen Phraseologie / Harald Burger // Beiträge zur Geschichte der

deutschen Sprache und Literatur. – Tübingen, 1977. – Bd. 99. – H. 1. – S. 1-24.

9. Heringer 1968 – Heringer H.-J. Die Opposition von „kommen“ und „bringen“ als Funktionsverben. Untersuchungen zur grammatischen Wertigkeit und Aktionsart / Hans Jürgen Heringer. – Düsseldorf : Schwan, 1968. – 130 S.

10. Чемоданов 1953 – Чемоданов Н. С. Хрестоматия по истории немецкого языка / Чемоданов Н. С. – М. : Изд. лит. на иностр. яз., 1953. – 347 с.

11. Eggers 1986 – Eggers H. Deutsche Sprachgeschichte / Hans Eggers. – Hamburg : Rowohlt Taschenbuch Verlag, 1986. – Bd. II. – 559 S.

12. Notker 1933 – Notkers des Deutschen Werke / [hrsg. von Edward Henry Sehrт u. Taylor Starck]. – Halle (Saale) : Max Niemeyer Verlag, 1933-1934. – Bd. 1. – 403 S.

Школярєнко В.І. Формування фразеологічної системи давньоверхньонімецької мови. Статтю присвячено вивченню становлення фразеологічних одиниць німецької мови протягом VIII-XI століть, проведено історичний і генетичний аналіз фразеологічного складу.

Ключові слова: діахронічний аспект, фразеологічна система давньоверхньонімецької мови, усталене словосполучення.

Школяренко В.И. Формирование фразеологической системы древневерхненемецкого языка. Статья посвящена изучению становления фразеологических единиц немецкого языка в течение VIII-XI веков, проведен исторический и генетический анализ фразеологического состава.

Ключевые слова: диахронический аспект, фразеологическая система древневерхненемецкого языка, устойчивое словосочетание.

Shkolyarenko V.I. Formation of Phraseological System of Old High German. The thesis is devoted to the study of the formation of German phraseological units during VIII-XI centuries, historical and genetic analyses of phraseological units have been determined.

Key words: diachronic aspect, phraseological system of Old High German, set expression.